

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

ZINĀTNISKIE RAKSTI

4

(XXIV)

Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945. gadam

RAKSTU KRĀJUMS

RĪGA 2019

UDK / UDC 02(474.3)(05)
La805

Galvenais redaktors / Editor-in-Chief
ANDRIS VILKS

Atbildīgā redaktore / Managing editor
SANITA BRIEŽKALNE

Literārā redaktore (latviešu valoda) / Copy editor (Latvian)
IEVA JANSONE

Literārā redaktore (vācu valoda) / Copy editor (German)
BEATA PAŠKEVICA

Literārais redaktors (angļu valoda) / Copy editor (English)
JURIS BEŅĶIS

Tulkojumi angļu valodā / English translation
JURIS BEŅĶIS

Māksliniece / Layout artist
UNA GRANTS

Iespiests Jelgavas tipogrāfijā / Printed by Jelgavas tipogrāfija

Rakstu krājums ir apstiprināts izdošanai ar Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Zinātniskās padomes 21.11.2018. sēdes lēmumu Nr. 2018/11.

The compilation of articles has been published pursuant to Decision No 2018/11 taken by the Research Committee of the Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia on 21 November 2018.

ISSN 1691–5941

© Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2019

Krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Nacionālās bibliotēkas atļauja.

ISSN 1691–5941

© National Library of Latvia, 2019

The articles have been reviewed.

No part of this publication may be reproduced without the permission of the National Library of Latvia.

Saturs / Contents

- 11 **PRIEKŠVĀRDS**
 14 **PREFACE**
- LILIJA LIMANE
 17 **Alekseja Apīņa pētniecības virzieni un metodes**
 31 *Aleksejs Apinis: Research Directions and Methods*
- MĀRA GRUDULE
 33 **Augšup pa lejupslīdošām kāpnēm jeb literatūrvēsturnieks 21. gadsimtā**
 45 *Going Up the Down Staircase: Literary Historians in the 21st Century*
- 47 **GRĀMATNIECĪBAS VĒSTURE**
HISTORY OF BOOKS
- IVETA LEITĀNE
 48 **Das jüdische Buch in Kurland, Livland und Inffantien bis zur Mitte der 40er Jahre des 19. Jahrhunderts**
 64 *Ebreju grāmata un literatūra Kurzemē, Vidzemē un Latgalē līdz 19. gs. 40. gadu vidum*
- EDGARS CESKE
 66 **Daži apsvērumi par Dāvida Kranca grāmatas “Vecā un jaunā brāļu vēsture” (Alte und neue Brüder-Historie, Barby 1771) tulkojumu latviešu valodā un tā norakstiem (18. gs. otrā puse – 19. gs. pirmā puse)**
 82 *Reflections on the Latvian Translation of David Crazn’s Book Alte und Neue Bruder–Historie (The Old and New Brethren – A History, Barby 1771) and Two Copies (Second Half of 18th and First Half of 19th Centuries)*
- MĀRTIŅŠ BOIKO
 84 **Jezuītu lauku misiju grāmatas un latgaliešu tradicionālā mūzika. Dažas piezīmes, pieņēmumi un atziņas**
 93 *The Books of the Rural Jesuit Missions and High Latvian (Latgalian) Traditional Music. Notes, Assumptions and Conclusions*

ARTIS ĒRGLIS

- 94 Iespiedgrafikas dižgars. Richards Zariņš poligrāfista acīm
112 *The Doyen of Printing Graphics. Richards Zariņš Through the Eyes of a Printer*

GUNTA JAUNMUKTĀNE

- 113 “..grāmata bija un ir vienmēr palikusi mana politika” – grāmatizdevējs
Oskars Jēpe (1875–1951)
128 “..the book was and will always be my politics” – *Publisher Oskars Jēpe (1875–1951)*

INDULIS ZVIRGZDIŅŠ

- 129 Autors cietumā, grāmata aizliegta: Jānis Kroders “Kā savilkās mākoņi pār
Baltijas ciemiem”
142 *The Author Jailed and the Book Banned : Jānis Kroders: How the Clouds Gathered over
the Baltic Villages*

AILE MÖLDRE (AILE MELDRE)

- 144 Publishing Houses and Book Production in Estonia, 1918–1940
163 *Izdevniecības un grāmatu produkcija Igaunijā no 1918. līdz 1940. gadam*

VIESTURS ZANDERS

- 164 Latvijas Republikas (1918–1940) grāmatniecības izpētes bāze Latvijas
Nacionālajā arhīvā
175 *The National Archives of Latvia as a Basis for Research Studies on Books in the Republic
of Latvia (1918–1940)*

ANDREJS VEISBERGS

- 176 Tulkotās literatūras grāmatas 1918–1944 (tulkotāji, apjomi, avotvalodas,
kvalitāte un tendences)
198 *Translated Literature in the Period 1918–1944 (Translators, Volume, Source Languages,
Quality and Trends)*

201 LITERATŪRZINĀTNE
LITERARY STUDIES

LAURA KREIGERE-LIEPIŅA

- 202 Monstri un zīmes, to interpretācija Daniela Hermaņa poēmā *De monstroso
partu*
222 *Interpretation of Monstrous Births and Omens in the Poem by Daniel Hermann
De Monstroso partu (On Monstrous Births)*

ANNA STRODE

- 223 Tipogrāfs Gerhards Šrēders un latīņu okazionālā dzeja
232 *Typographer Gerhard Schröder and Latin Occasional Poetry*

PAULS DAIJA

- 233 Jelgavas kalendārs “Jauna un veca laika grāmata” tautas apgaismības ideju
kontekstā (1762–1798)
246 *The Jelgava/Mitau Calendar Jauna un veca laika grāmata (The Book of New and Old
Times) Within the Context of the Ideas of the Popular Enlightenment (1762–1798)*

SKAIDRĪTE KALVĀNE

- 247 Par dažiem nepazīstamiem katoļu manuskriptiem latgaliešu valodā
258 *On Certain Unidentified Catholic Manuscripts in the Latgalian Language*

INĀRA KLEKERE

- 260 Lielā franču revolūcija: atstarojumi un apjēgumi vēlinās apgaismības
latviešu literatūrā
272 *The French Revolution: Reflections and Cognitions in Late–Enlightenment Latvian
Literature*

ASTRA ŠMITE

- 272 Olgas Resnevicās-Sinjorelli sarakste ar Raini un Aspaziju
282 *Correspondence of Olga Resnevic-Signorelli with Rainis and Aspazija*

285 **BIBLIOTĒKU VĒSTURE UN KRĀJUMI**
HISTORY OF LIBRARIES AND COLLECTIONS

KRISTĪNE ZAĻUMA

- 286 Vidzemes muižu bibliotēku vēsturiskie portreti (18. gs.–20. gs. pirmā puse)
304 *Historical Portraits of Manor Libraries in Livland (18th–Early 20th Centuries)*

TĀLIS PUMPURIŅŠ

- 305 Ievērojamais grafisko portretu kolekcionārs Aleksandrs Hasings. Ieskats
dzimtas vēsturē Cēsīs un Pēterburgā
318 *Notable Collector of Graphic Portraits Alexander Hasing. An Insight into His Family
History in Cēsis (Wenden) and St. Petersburg*

ANNA STRODE

Tipogrāfs Gerhards Šrēders un latīņu okazionālā dzeja

Rakstā atainota Rīgas pilsētas otrā tipogrāfa Gerharda Šrēdera (*Gerhard Schröder*, –1657) darbības vide un dzīvesgājums. Vispirms iezīmēti grāmatiespiešanas pirmsākumi Rīgā, tipogrāfa pienākumi, pasūtījumu klāsts, atlīdzība par darbu un iegūstamās privilēģijas. Tad aplūkoti priekšnoteikumi, kas Gerhardam Šrēderam bija jāizpilda, lai iegūtu Rātes atļauju pārņemt darbu Nikolaja Mollīna (*Nicolaes Mollijns*, ap 1550/1555–1625) spiestuvē.

Tipogrāfijas kvalitātes un iespieddarbu specifikas raksturošanai pētīti okazionālās dzejas iespieddarbi: apskatīts poligrāfiskais izpildījums (vienā iespieddarbā izmantoto dažādo izmēru un veidu burtu komplektu skaits, dekoratīvo elementu, kokgrebumu un gravīru pielietojums), norādītas drukas kļūdas un neveiksmes; skaidrota dzejoļu secība.

Raksta noslēgumā pieminēti tipogrāfa centieni saglabāt monopoltiesības un no tā izrietošie konflikti ar Rīgas grāmatcējiem; atklāti Gerharda Šrēdera dzīves apstākļi, darbība pēdējos dzīves gados, kā arī atstātais mantojums.

Atslēgvārdi: Gerhards Šrēders, tipogrāfija, latīņu valoda, okazionālā dzeja, 17. gadsimts, Rīga.

Grāmatu iespiešanas tradīcija, aplūkojot to Eiropas kontekstā, Livonijā sākusies salīdzinoši vēlu. Kaut arī grāmatas pilsētas vajadzībām iepirktas jau kopš 1470. gada, 16. gadsimtā pieprasījums pēc grāmatām nav liels, jo Rīga vēl nav universitātes pilsēta, tajā neveidojas plašs inteliģences slānis, pilsētu apdraud kari un sociāli konflikti. Līdz 1588. gadam visi Rīgai un Livonijai vajadzīgie drukas darbi tika pasūtīti Rostokā, Libekā, Presburgā, Ņelnē, Kēnigsbergā un holandiešu pilsētās Antverpenē un Amsterdamā. Arī Mainca un Vitenberga apgādāja Rīgas grāmatirgu [7, 20]. 16. gadsimta beigās, pieaugot pilsētas skolu vajadzībām un paplašinoties Rīgas humānistu aktivitātēm, radās nepieciešamība pēc tipogrāfijas iekārtošanas Rīgā.

1588. gadā pēc Rīgas rātes sekretāra Dāvīda Hilhena (*David Hilchen*, 1561–1610) lūguma no Antverpenes Rīgā ieradās Niklāss Moleinss jeb Nikolajs

Mollīns (*Niclaes Mollijns*, ap 1550/1555–1625).¹ Saņemot Polijas karaļa privilēģiju un rātes atļauju, viņš kļuva par pirmo Rīgas pilsētas tipogrāfu. Pirms darba uzsākšanas Mollīns apsoliņa “viscentīgi sargāties no viltus rakstiem, ķecerībām, paskvilām un citām neiecietībām, lai kādos vārdos tās sauktos” [13, 3] un apņēmās ievērot rātes izvirzītos noteikumus. Prioritāri bija jāizpilda rātes, baznīcas un skolas pasūtījumi, un tikai pēc tam privātpersonu pasūtījumi. No katra pilsētas pasūtījuma bija jānodrošina 60 brīveksemplāri. Visi pilsētas slepeno darījumu dokumenti jādrukā par brīvu, rāte tiem nodrošināja papīru [7, 22]. Rātei bija tiesības iejaukties ražošanā, nosakot iespējamo darbu klāstu, grāmatu cenas, kā arī darbinieku skaitu spiestuvē. Spiestuve bija jānodrošina ar vismaz divām grāmatspiedēm, uz sava rēķina jāalgo palīgs korektūru lasīšanai, ja vajadzīgs, arī gravieris un grāmatmācītājs. Par savu naudu jāpērk papīrs [13, 3]. Par darbu saņemamā atlīdzība bija 100 dālderu gadā, ko izmaksāja ik pa trim mēnešiem; materiālā stāvokļa uzlabošanai piešķīra bezmaksas dzīvokli. Piešķirtās privilēģijas tipogrāfu atbrīvoja no dažādiem pilsoņa pienākumiem, nebija jāmaksā nodokļi par drukātavu un grāmattirgotavu. 1594. gadā maģistrāts izsniedza 400 dālderu aizdevumu tipogrāfijas paplašināšanai. Lai arī nevienā dokumentā nebija teikts, ka Rīgā nedrīkst būt citu spiestuvju, rāte bija pret citu tipogrāfiju atvēršanu, norādot, ka ar to nepieciešams nodrošināt iespiedējam “namnieka pārtiku”. Kad sākumā grāmatu noieta bija niecīgs, šāda veida monopols nodrošināja spiestuves pastāvēšanu [11, 7]. Līdzīgi tika ierobežota arī grāmatu tirdzniecība – Rīgā ar grāmatām tirdzniecībā drīkstēja tikai pilsētas iespiedējs un vēl viens profesionāls grāmatu tirgotājs, vēlāk arī iesēji un divas vai trīs nedēļas iebrāucēji tirgoņi [11, 7].

1623. gadā Rīgā ieradās Gerhards Šrēders (*Gerhard Schröder*, –1657). Viņš devās uz rāti un pieteicās uz grāmatiespiedēja tiesībām. Rāte viņa ieceri noraidīja, bet reizē deva arī apsolutu: ja drukātava pārstās darbību Mollīna nāves vai kāda cita iemesla dēļ, viņam tiks dota priekšroka “kā pirmajam kandidātam” amatu pārņemt. Šrēders kādu brīdi strādāja pie Mollīna, vērojot spiestuves darbu. Divus gadus vēlāk, neilgi pēc Mollīna nāves, Šrēders iesniedza rātei atkārtotu lūgumu. 17. jūnijā rāte, ievērojot savu iepriekšējo solījumu, paziņoja, ka viņš varēs kļūt par nākamo grāmatiespiedēju, bet viņam būs jāievēro konkrēti noteikumi. Pagāja vēl pāris mēneši, līdz rāte 27. oktobra sapulcē Šrēderam paziņoja, ka viņš var pārņemt darbu Mollīna spiestuvē ar noteikumu, ka par sievu apņems Mollīna atraitni. Pārsteigts par negaidīto nosacījumu, jaunais grāmatiespiedējs prasīja apdomāšanās laiku. Pēc Mollīna atraitnes apciemojuma Šrēders pieprasītajām laulībām piekrita. Darbs bija jāuzsāk 1625. gada Ziemassvētkos. Alga par darbu palika nemainīga –

1 Dažādos avotos minēta atšķirīga Rīgas pirmā tipogrāfa vārda rakstība: savas darbības sākumposmā Antverpenē viņš pazīstams kā Niklāss Moleinss (*Niclaes Mollijns*), bet kopš savas darbības uzsākšanas Rīgā – gan kā Nikolajs, Nikolāvs, Niklāss un Niklāvs Mollīns (*Nicolaus Mollinus*, *Niclas Mollyn*). Rakstā lietota Latvijā līdz šim pieņemta forma *Nikolajs Mollīns*. Vairāk informācijas par Mollīnu bibliogrāfa Paula Vilkema Blova (*Paul Valkema Blouw*) rakstā *De Antwerpse jaren van Niclaes Mollijns, 1579–86* (Niklāsa Moleinsa Antverpenes gadi, 1579–86). Raksts pieejams arī angļu valodā grāmatā: Blouw, P. V., 2013. *Dutch Typography in the Sixteenth Century*. Leiden; Boston: Brill.

100 dālderu gadā. Arī obligāto noteikumu saraksts bija tāds pats kā Mollīna laikā; saglabājās atbrīvojums no pilsētas nodokļiem un klaušām. 1626. gadā Šrēders kļuva par pilntiesīgu Rīgas pilsoni [6, 77–78].

Nodrošinot pilsētas vajadzības, Šrēders iespieda ābece, vārdnīcas, leksikonus, gramatikas grāmatas. Latviešu literārās valodas un grāmatniecības attīstībā Latvijā nozīmīgs ieguldījums ir Šrēdera iespiestās grāmatas latviešu valodā [14, 160]. 1631. gadā, kad tika nodibināta Rīgas Akadēmiskā ģimnāzija, pie Šrēdera sāka iespiest gandrīz visu ģimnāzijas profesoru rakstus, runas un dažāda satura mazus traktātus, kā arī audzēkņu runu, disputu un disertāciju tekstus [4, 12]. Šiem darbiem nereti tika pievienoti atsevišķi veltījuma dzejoļi. Līdztekus tika iespiesti arī neskaitāmi privāti okazonālās prozas un dzejas pasūtījumi.

Okazonālā dzeja atzīmē un cildina īpašus dzīves notikumus – zinātniskā grāda iegūšanu, grāmatas publikāciju, ceļojuma sākumu, kāzas, bērna dzimšanu, jubileju, nāvi u. c. notikumus, estētiski paceltā vai pompozā valodā [8, 287]. Šie notikumi var būt gan publiski, piemēram, kronēšana, vadoņa nāve, uzvara vai sakāve cīņā, koledžas vai citas iestādes dibināšana, gan arī sociāli – dzimšanas diena, kāzas, panākumi sacensībās [12, 490]. Attiecīgie iespieddarbi var būt gan individuāls, gan kolektīvs pasūtījums; attiecīgi viena darba ietvaros var atrasties no 1 līdz pat vairāk nekā 20 dažādu autoru dzejoļu. Dzejoļu skaitu nosaka adresāta atpazīstamība. Jo adresāts ir nozīmīgāka persona sabiedrībā, jo vairāk dzejoļu tam veltīti un jo ievērojamāki ir šo dzejoļu autori.² Vienā iespieddarbā apvienota dzeja dažādās valodās – pārsvarā latīņu un vācu, bet sastopama arī sengrieķu, poļu, zviedru u. c. valodās. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas krājumā saglabājušies 155 okazonālās dzejas darbi, kas iespiesti Šrēdera tipogrāfijā, no tiem 122 ir latīņu valodā, pārsvarā kāzu (*epithalamium*, *ὕμνηαιος/hymenaeus*, *carmen nuptialis* u. c.) un piemiņas (*epicedium*, *epitaphium*, *carmen funebris*, *carmen lugubris* u. c.) dzeja.

Šrēdera īpašumā iegūtā spiestuves tehnika kvalitatīvi atpalika no tā laika Eiropas lielākajos grāmatu izdošanas centros esošās – inventārs daļēji nolietojies, reizēm pietrūka vajadzīgo šriftu. Tāpēc Šrēders iegādājās jaunus burtu komplektus un labas kvalitātes papīru. Dažādo burtu veidu un izmēru pielietojums īpaši labi redzams latīņu dzejas iespieddarbos. Viena darba ietvaros izmantoti vismaz 10 dažādu izmēru latīņu burti – gan taisni, gan kursīvā (slīprakstā); arī gotu burti ir līdzīgā skaitā. Burtu daudzveidība visuzskatāmāk parādās darbu titullapās (*I. att.*)[5, 1].

Izdevēja funkcijas un atbildību par grāmatu iespiešanas sekmīgu norisi uzņēmās tipogrāfs, savukārt izdodamos darbus noteica un to tapšanu vadīja

2 Vairums dzejoļu autoru aiz sevis veltīta dzejoļa min gan savu vārdu, gan arī savu lomu sabiedrībā, bet dažkārt to noklusē, norādot tikai, kādas pilsētas iedzīvotāji vai pilsoņi viņi ir. Piemēram, Hermanis Samsons (*Hermann Samson*, 1579–1643) aiz sava vārda raksta: "Mācītājs, superintendents un teoloģijas profesors" (*Pastor, superintendens & theologiae professor*), bet Johans Gampers (*Johannes Gamper*) – "Ridzinieks" (*Rigensis*).

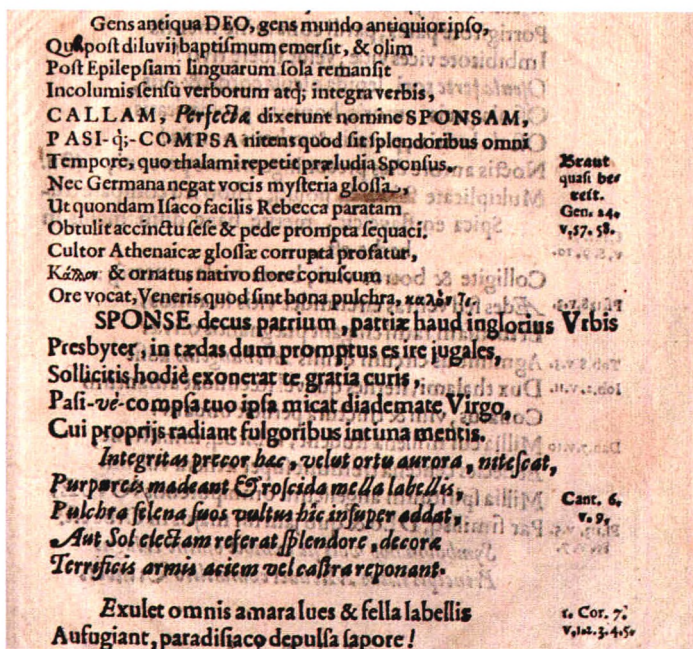

1. attēls. Pētera Bauera (*Bauer*, 1606–1657) un Katrīnas kāzām vēltīts iespieddarbs, 1636. Titullapas iespiešanai lietoti 11 dažādu izmēru burtu komplekti

laicīgās un garīgās virsvaras institūti. Kā liecina 17. gadsimta Rīgas konsistorijas sēžu protokolu noraksti, sēdēs ticis lemts ne tikai par izdevumu saturu, bet arī par poligrāfisko izpildījumu – formātu, burtu lielumu un titullapā ievietojamo tekstu [10, 5], piemēram, adresātam vai adresātiem vēltīto cildinošo aprakstu un notikuma atzīmēšanas datumu un laiku.³ Saziņa, domājams, ir bijusi ne tikai starp tipogrāfu un iespieddarba pasūtītāju, bet arī starp tipogrāfu un dzejas autoriem – iesaistītās personas vai nu vienojušās par to, kāda veida un kāda izmēra burtiem tiks iespiesta dzeja, vai arī ir bijuši izstrādāti iesniedzamo tekstu noformēšanas noteikumi, lai teksta salicējam būtu iespējams uzrakstīto salasīt un precīzi atveidot iespiestā formā. Teksta vizuālajam noformējumam neapšaubāmi ir nozīme konkrētu dzejas autoru domu izcelšanā. Dažkārt viena dzejoļa ietvaros lietoti gan vidēja, gan maza lieluma burti, vārdi iespiesti ar lielajiem burtiem vai arī ir kursīvā (*2. att.*) [5, 6]. Citreiz atsevišķas leksēmas, kam latīņu valodā varētu atrast analogu ar atbilstošu zilbju skaitu, dzejā ietvertas sengrieķu valodā (piemēram, leksēma “κάλλον”, ko varētu aizstāt ar leksēmu “*pulchrum*”).

Iespieddarbos neiztika arī bez drukas kļūdām. Protams, neredzot tipogrāfijā iesniegto autora rokrakstu, nav iespējams noteikt, kurš kļūdījies – autors vai burtlicis. Johana Gampera dzejas rindā *Queis Juvenem primis tinxit ab nnguiculis* [1, 6] drukas kļūda ir vārda *nnguiculis* sākumburtā (*3. att.*) – vārds uzrakstīts ar diviem “n” burtiem,

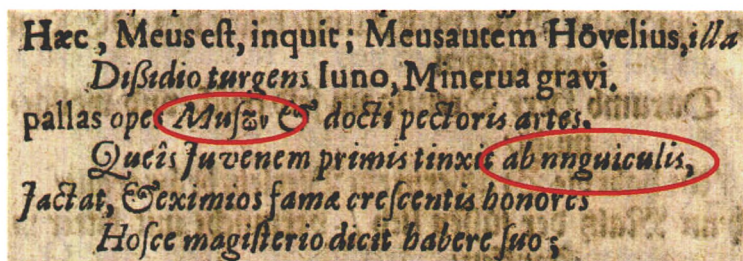
3 Atsevišķos gadījumos, domājams, tādēļ, ka manuskripta iesniegšanas brīdī notikuma datums un laiks vēl nav zināms, trūkstošai informācijai titullapā atvēlēta brīva vieta, kura tiek aizpildīta ar tinti pēc darba iespiešanas.

2. attēls. Mihaela Brauera
 (Michael Brauer) dzeja Pētera
 Bauera un Katrīnas kāzām,
 1636

kam noteikti nevajadzētu būt dzejas autora kļūdai – latīņu valodā nav neviena vārda, kas sāktos ar diviem vienādiem līdzskaņiem. Ja teksta salicējs saņem dzeju rokrakstā un rokraksts nav pietiekami skaidri uzrakstīts, ar vidējām vai vājām latīņu valodas zināšanām būtu viegli kļūdoties. Savukārt dzejas rindā *pallas opes Musōv & docti pectoris artes* [1, 6] varētu būt kļūdiņš gan dzejas autors, gan teksta salicējs. Latīņu dzejas rindās ierakstīts vārds “*Musōv*” – vārda sākums latinizēts, beigas atstātas grieķu burtiem (*sk. 3. attēlu*) [1, 6]. Ļoti neparasts salikums. Pēc dzejas satura ir skaidrs, ka šeit būtu jābūt vārdam “*Μουσῶν*” (Mūzu, *disk. gen.*). Izskaidrojums kļūdai varētu būt šāds: dzejas autors Johans Gampers (*Johannes Gamper*, –1640), būdams izglītots, vēlējis dzejā iekļaut kādu vārdu arī sengrieķu valodā, bet nejauši vārda sākumu pierakstījis tā, kā vārdu izrunā, t. i., rakstot izlaidis omikronu un pierakstījis tikai “*μ*” un “*υ*”. Bet pēc tam burtlicis, pārlietot tekstu iespiešanai, salicis burtus šādi. Burti “*μυ*” rokrakstā varētu izskatīties ļoti līdzīgi kā “*mu*” ar latīņu burtiem kursīvā, tāpēc būtu viegli pārskatīties. Nozīmīgu kļūdu gadījumā (kad pieļautas faktu kļūdas) iespējams darbos veic labojumus ar tinti.

1631. gadā mācītājs Georgs Mancelis (*Georg Mancelius*, 1593–1654) vēlējās izdot pārstrādātu Vidzemes luterāņu rokasgrāmatas *Evangelia und Episteln* (Evaņģēliji un epistulas, 1615) izdevumu. Jaunais izdevums, saukts *Lettsch Vade mecum* (Latviešu “Nāc man līdz”), bija papildināts ar pirmo laicīga satura tekstu latviešu valodā (antikā vēsturnieka Jozefa Flāvija (*Titus Flavius Josephus*, 37–ap 100) stāstu par Jeruzalemes izpostīšanu). Tāpēc teksta iespiešanai Šrēders lēja jaunus burtus ar pārsvītrojumiem

3. attēls. Johana Gampera (*Johannes Gamper*) dzeja Johana Hēfelna un Katrīnas kāzām (17. gs.)

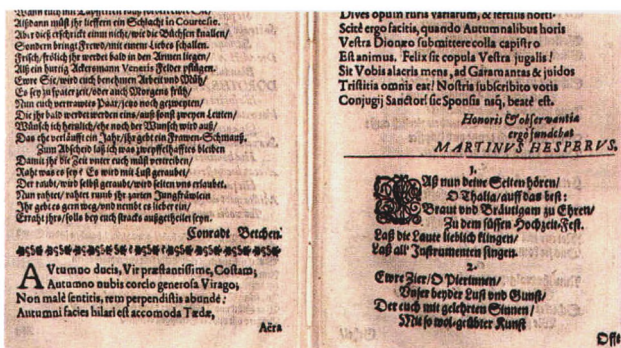

4. attēls. Iespieddarbs Mihaela Hornunga (*Michael Hornung*) un Katrīnas kāzām, 1636

mikstināto burtu apzīmēšanai [11, 8]. Augot pieprasījumam, tipogrāfijas aprikojums tika ievērojami uzlabots un izdevumu kvalitāte, kā apgalvo kultūrvēsturnieks Ojārs Zanders, līdzinājās labākajiem Rietumeiropas paraugiem [14, 156].

Spiestuvē īpaša uzmanība tika pievērsta darbu vizuālajam noformējumam. Variējot dekoratīvus elementus, okazionālās dzejas iespieddarbu titullapas bieži tika veidotas ornamentālā ierāmējumā. Dekoratīvo vienību skaits bija atkarīgs no grāmatas formāta, izrotājamā brīvā laukuma lieluma un titullapā rakstāmā teksta apjoma. Visbiežāk ierāmējums veidots no divu veidu elementiem, kas izkārtoti 2–4 rindās. Rāmja iekšmalā lapas augšā un apakšā izmantoti 10 vai 11 ornamentāli elementi, lapu malās 14 vai 15. Aplūkojot iespieddarbu titullapas ornamentus, sākotnēji šķiet, ka tie ir viendabīgi. Tomēr starp ārējā esošo dekoratīvo elementu rindām bieži ievietotas “?” zīmes. Zīmju ievietošana saistīta ar titullapā ievietojamo teksta daudzumu. Vēloties panākt nevainojamu teksta un ornamenta kopskatu un vizuālo uztveri, salicējs ir spiests modificēt ierāmējumu ar dekoratīvā elementa fragmentiem vai papildu zīmēm, lai salāgotu teksta rindu garumus, laukumu proporcijas utt. Visticamāk, to liek darīt arī tehniskie ierobežojumi – iespiedrāmja izmērs, kurā jānostiprina burti un ornamenta. Rezultātā nav iespējams aizpildīt dekoratīvo rindu ar pilniem elementiem un rindā veidojas tukši laukumi. Tiecoties uz ornamentu vizuālu viendabīgumu, tukšajos laukumos tiek ievietotas “?” zīmes (4. att.) [2, 1].

Titullapai sekojošie dažādu autoru dzejoļi noformēti līdzīgi – dažkārt tās ir jau iepriekš minētās elementu rindas, citreiz šo rindu un elementu salikumi, kas liecina

5. attēls. Iespieddarbs Nikolaja Hanenfelda (*Nicolaus Hanenfeld*) un Annas kāzām, 1639

par teksta noformētāja radošo pieeju – spēju ar ierobežotu elementu izvēli veidot atšķirīgus ornamentus. Krāšņāko izdevumu ilustrācijām izmantoti kokgrebumi un gravīras, gan vispārīga rakstura, t. i., tādas, ko var piemērot dažādas tematikas darbiem, gan specifiski, bērū tematikai veltīti attēli. Jau daudz retāk, bet arī grāmatas noslēgumā mēdz būt kāda ilustrācija.

Veidojot dzejas teksta salikumu, arvien ievērota mērenība – saglabāts balanss starp dekoratīvajiem sākumburtiem (vinjetēm), līnijām un izmantotajiem burtiem. Piemēram, kad līdzās atrodas dzeja latīņu un vācu valodā, un lapaspusēs nav daudz vietas dekorācijām, vienā lapas pusē ievietota šaura dekoratīva līnija, kamēr otrā – vienkārša līnija un dekoratīvs sākumburts (5. att.) [3, 6–7]. Vienkāršās līnijas, šķiet, vilktas ar roku – vietām jaušami pārrāvumi, līnijas nav taisnas. Okaziņālās dzejas iespieddarbos dekoratīvām joslām ir arī praktiska funkcija – nodalīt dažādu autoru dzejoļus.

Būtiska ir arī dzejoļu secība. Dzejoļi izkārtoti pēc autoru stāvokļa sabiedrībā – grāmatas sākumā secīgi izvietoti ievērojamāko personu dzejoļi, noslēgumā – vienkāršāko. No 1632. gada līdz 1643. gadam dzejas autoru secība iespieddarbos visbiežāk ir šāda: pirmā ir Vidzemes superintendenta Hermaņa Samsona dzeja, kam seko garīdznieka un skolas inspektora Johana Dolmana (*Johannes Dolmannus*, 1595–1656) dzejas rindas. Pēc tam – ētikas un fizikas profesora Johana Hēfelna (*Johann von Höveln*, 1601–1652), arhidiakona Vilhelma Klaises (*Wilhelm Cleisse*) un filozofijas profesora Johana Struborga (*Johann Struborg*, –1645) dzeja. Tad vārds tiek dots Rīgas pilsētas sekretāram, skolas rektoram, konrektoram (rektora palīgam) un subkonrektoram (konrektora palīgam). Tad, ja šādi veltījumi ir, seko citu pilsētu (piemēram, Kuldīgas vai Jelgavas) ar garīdzniecību saistītu personu dzeja un šo pilsētu sekretāra, mācību iestāžu rektoru, konrektoru un subkonrektoru dzeja. Visbeidzot pievienoti adresāta kolēģu veltījumi, kam seko visu pārējo autoru dzeja. Kā pēdējā grāmatas noslēgumā pievienota radnieku (piemēram, līgavaiņa vai līgavas brāļu) dzeja. Radnieku dzejoļi grāmatas beigās varētu būt ievietoti vai nu sakritības pēc – tādēļ, ka šo radu statuss sabiedrībā nav augsts, vai arī tādēļ, ka tā varētu būt

tradīcija – ka patīkamo un cildinošo apsveikumu virkni noslēdz adresātu tuvinieki. Gadījumā, ja dzeju sacerējis kādas citas valsts ievērojams garīdzniecības pārstāvis, tas iekļauts dzejoļu secībā atbilstoši savam statusam. Piemēram, Libekas Garīgās Ministrijas seniora⁴ un mācītāja Ādama Helmsa (*Adam Helms*, 1579–1653) dzeju pievieno tūlīt aiz superintendenta Hermaņa Samsona dzejas.

Tipogrāfijas darbības gaitā Šrēderam nācās piedzīvot dažādas grūtības, ko radīja kara laika pārmaiņas. Sakarā ar Trīsdesmitgadu kara notikumiem (1618–1648) Eiropas darba tirgus krietni sašaurinājās, radās lieli sarežģījumi papīra iegādē. Šrēdera izdoto grāmatu pašizmaksa bija augstāka nekā Vācijas grāmatām [14, 159]. Laika gaitā kļuva apgrūtināti izpildīt maģistrāta pasūtījumus uz sava rēķina (atsevišķi rātes pasūtījumi bija jāiespiež par brīvu, piemēram, statūti, dekrēti, likumi. Turklāt jāiespiež 60 brīveksemplāri, un viena kopija jāiesniedz spiestuves inspektoriem, tā sauktajiem “drukātuves kungiem”). Gadījās arī pēkšņas neveiksmes, kā, piemēram, 1645. gadā, kad rāte Šrēderam uzticēja nodrukāt Zviedrijas un Dānijas miera līguma tekstu. Pusi miera līguma teksta vācu valodā viņš jau bija salicis un iespiedis, kad pēkšņi noskaidrojās, ka teksta tulkojums neatbilst zviedru oriģinālam. Tā kā iespieddarbs bija nederīgs, darbs bija jāpārstrādā no jauna. Bet tikmēr precīzi izdevumi jau bija nodrukāti Vācijā un Rēvelē. Šrēderam izdevās pārdot tikai 25 eksemplārus [6, 91].

Šrēders gribēja paturēt sev grāmatu pārdošanas monopoltiesības. Ši iemesla dēļ viņam radās daudzkārtēji konflikti ar Rīgas grāmatasējējiem, kuri paši mēģināja realizēt grāmatas, atstājot Šrēderam neiesieto grāmatu pārdošanu. Maģistrāts parasti strīdīgajos jautājumos nostājās Šrēdera pusē un neļāva sējējiem atvērt grāmatu veikalus, bet atļāva pārdot atsevišķus noteikta tipa izdevumus, piemēram, kalendārus un dziesmu grāmatas. Izdevēja monopolu reizēm mēģināja iedragāt (sevišķi gadatirgu laikā) iebraukušie tirgotāji no Zviedrijas, Vācijas un citām valstīm [14, 159].

Kā var secināt no vairākkārtējiem Šrēdera iesniegtajiem lūgumiem Rīgas rātei, tipogrāfa dzīves apstākļi nebija spīdoši. Viņš vairākas reizes sūdzējies par viņa pārziņā nodotās pilsētai piederošās mājas Krāmu ielā nožēlojamo stāvokli. Trīs reizes – 1631., 1632. un 1638. gadā – pilsēta apsoliya viņam mājas remontu, bet solījumu nepildīja, iespējams, tāpēc, ka tai bija jābūvē vairākas citas ēkas. Tajā pašā laikā Šrēders izsaka pretenzijas, ka arī spiestuvē kļūst arvien mazāk vietas: gan publicējamo rakstu kauzdes, gan pabeigtie darbi aizņem daudz platības. Grāmatas ir atstātas uz grīdas un ar nelabvēlīgiem laika apstākļiem (vēju, lietu un sniegu, kas iekļūst telpā) iekrāsojas gan melnas, gan dzeltenas. Bet uzturēšanās šaurā, tumšā istabā ir teju vai dzīvībai bīstama: istaba turas uz pieciem balstiem un vienu sapuvušu šķērssiiju. Pāris gadus pēc sūdzībām rāte beidzot Šrēderu sadzirdēja un pamazām izpildīja iespiedēja lūgumus. Remonts gan tika pabeigts tikai 1647. gadā [6, 117], kad kopš pirmās sūdzības jau bija pagājuši 16 gadi.

4 Garīgās Ministrijas vadītājs, latīņu val. *Ministerii senior*, vācu *Senioren des Geistlichen Ministeriums*.

Šrēdera darbības pēdējā gadā iespiedumu apjoms strauji sarūk. Kad krievu karaspēks cara Alekseja Romanova (*Aleksej Mihajlovič Romanov*, 1629–1676) vadībā 1656. gadā iebrūk Livonijas teritorijā, Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas ēka tiek nopostīta. Karadarbības skartajās teritorijās sāk plosīties bads un mēris, tādēļ Rīgas Akadēmiskā ģimnāzija ir spiesta pārtraukt savu darbību [9, 147]. Vēloties uzlabot materiālo situāciju, Šrēders paaugstināja iespieddarbu cenas. 1657. gadā maģistrāts saņēma sūdzību, ka Šrēders pacēlis vienas iespiedloksnes cenu no 1,33 līdz 2 valsts dālderiem, savu rīcību attaisnojot ar vispārējo cenu kāpumu [14, 156]. Tomēr šis lēmums rātei nešķīta pietiekami pārliecinošs, tāpēc (27. aprīlī) tika nolemts, ka vienas iespiedloksnes cena būs 1,5 valsts dālderis [6, 90]. Pārvarot dažādas grūtības, Šrēders turpināja grāmatu drukāšanu līdz pat savai nāvei 1657. gada nogalē.

Gerhards Šrēders mira, neatstājis nevienu pēcnācēju. Sieva jau bija mirusi pirms viņa, bet brālis dzīvoja ārvalstīs.⁵ Pēc atstātā mantojuma var spriest, ka grāmatu iespīšanas darbs 17. gadsimtā Rīgā bija ienesīgs un ka Šrēdera materiālais stāvoklis patiesībā bija stabils. Šrēdera mantojums pēc viņa nāves bija sudraba un zelta lietām pildīts grozs, sešas mārciņas (~2,72 kg) citu vērtslietu un daudz naudas [7, 23]. Neskatoties uz vairākiem kariem, nedrošo politisko un ekonomisko stāvokli Rīgā, Gerhards Šrēders bija veiksmīgi ticis galā ar saviem uzdevumiem, un Rīga kļuva par vienu no vadošajiem grāmatu iespīšanas centriem Austrumeiropā [14, 160].

Avoti un literatūra

1. Anon., 17. gs. *Epithalamia in honorem nuptiarum excellentissimi, clarissimi, et experientissimi viri Dn. Iohannis Hövel M.D. Collegiique Rigensis professoris eximii, sponsi; et lectissimae, pudicissimaeque virginis Catharinae Brawers Michaelis Brawers piae memoriae civis ac pharmacopoei Rigensis filiae, sponsae. Conscripta ab amicis et favoribus. Rigae Livonum: Typis Schröderi.*
2. Anon., 1636. *Epithalamia in solennes nuptias clarißimi, consultißimi viri D. Michaelis Hornungk, regij iudicij provincialis districtus Rigensis Assessoris, fisciꝓ; advocati dignissimi, sponsi vt & lectißimæ, pudicißimæꝓ; virginis Claræ Schröder, spectabilis & honesti viri D. Reinholdi Schröders, civitatis Rigensis collegij majoris senioris meritissimi filiae sponsæ splendido ritu, pompâ celebri 15. Iulij Rigæ celebrandas; Lusa, Anno 1636. Rigae: Typis Schröderianis.*
3. Anon., 1639. *Faustæ acclamationes nuptiarum solennitatibus viri reverendi & clarißimi Dn. M. Nicolai Hanenfeldt verbi divini apud Seelburgenses præconis vigilantissimi, præfecturarumꝓ; Seelburgensis & Duneburgensis, Præpositi industriꝓ, sponsi, quas ad VI. eidus septembris anni a nato Christo M.DC.XXXIX. Seelburgi cum lectißima virgine Anna Dorothea viri admodum reverendi & clarißimi Dn. Pavli Einhorn, ducatum Curlandiæ & Semgalliaë generalis superintendentis filia, sponsa facere constituit: facta ab amicis & fautoribus. Rigae: Typis Schröderianis.*

5 Uz mantojuma tiesībām pieteicās sievas radi: Aleksandrs Kēnings (*Alexander Köning*), Dāvids Šrēders (*David Schröder*) un Simons Šmits (*Simon Schmidt*). Tie 3. decembrī ieradās Rīgas bāriņtiesā. Mantinieki pretendēja uz Šrēdera atstātajām grāmatām un jo īpaši uz naudu.

4. Bergmann, L., 1795. *Kurze Nachrichten von rigischen Buchdruckern überhaupt und den Stadtbuchdruckern insbesondere von den ältesten bis auf die jetzige Zeit*. Riga: Julius Conrad Müller.
5. Brauer, M., 1636. *Tiaras sacerdotalis sacerdotalis nuptiis auspiciatissimis reverendi & doctissimi viri Dni. M. Petri Baveri ecclesiastæ sponsi, ut & lectiβimæ, pudiciβimæq; virginis Catharinæ, viri clariβimi, ampliβimi & consultiβimi Dni Hermanni Meiners præfecti mercaturæ, subprætoris, & senatoris hujus Urbis inclytæ meritissimi filiæ, sponsæ, Rigæ Livonum 3. Octob. Celebraris Anno nati hominis Dei 1636*. Rigæ: Typis Gerhardi Schröder.
6. Buchholtz, A., 1890. *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga, 1588–1888*. Riga: Müllersche Buchdruckerei.
7. Irbe, V., 1988. Latviešu grāmatas sākumi, 400 gadu kopš pirmās Rīgas iespiestās grāmatas. *Universitas*, 61, 20.–24. lpp.
8. Kühlmann, W., 2007. Neo–Latin Literature in Early Modern Germany. In: M. Reinhart, ed. 2007. *Camden House History of German Literature, volume 4, Early Modern German Literature 1350–1700*. New York: Camden House, pp. 281–330.
9. Stradiņš, J., 2012. *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. 2. izd. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
10. Šiško, S., 1988. Grāmatniecības attīstība. No: V. Villerušs, sast. 1988. *Latviešu grāmatu grafika: 17. gadsimts: ilustrācijas un vinjetes*. Rīga: Liesma, 5.–17. lpp.
11. Tālis, V., 1979. Grāmatu izplatīšana līdz Ziemeļu karam. *Treji Vārti*, 71, 6.–10. lpp.
12. Wilson, S., 2011. Poetry and Its Occasions, Undoing the Folded Lie. In: E. Martiny, ed. 2011. *A Companion to Poetic Genre*. New York: Wiley–Blackwell, pp. 490–504.
13. Zanders, O., 1988. Latvijas grāmatai 400. Pirmais Rīgā un Latvijā. *Cīņa*, 261, 3. lpp.
14. Zanders, O., 1978. Pervopečatņiki Rigi. Iz: A. A. Sidorova, S. P. Luppova, red. 1978. *Kņiga v Rossii do seredini XIX veka*. Ļeņingrad: Nauka, s. 154–160.

Typographer Gerhard Schröder and Latin Occasional Poetry

The article portrays the life and activities of the second typographer of Rīga city Gerhard Schröder. The article opens with the beginning of book printing in Riga, then the duties of a typographer, the variety of printing orders, the amount of payment and the attainable privileges are described. The preconditions for acquiring the rights to continue the work of the late typographer Niclaes Mollijn's (c 1550/1555–1625) printing house are revealed.

To gauge the quality of the printing house and to describe specific features of the printed materials, different editions of occasional poetry are studied: the polygraphic execution is examined, printing mistakes and failures are revealed; the order of poems is explained.

At the end of the article, attention is paid to Schröder's attempt to secure monopoly rights leading to conflicts with bookbinders; the harsh living conditions of a typographer, the work of his last years, as well as his legacy.

Keywords: Gerhard Schröder, printing house, occasional poetry, Latin, 17th century, Rīga.